

ורד טוהר

המחלקה לספרות עם ישראל,
אוניברסיטת בר אילן

עדי וולפסון

המחלקה להנדסה כימית, SCE –
המכללה האקדמית להנדסה ע"ש
סמי שמעון

מאמר זה עבר שיפוט עמיתים

ציטוט מומלץ

טוהר ו וולפסון ע. 2021. חיבור בין
ראש, לב ויד בשירה אקופואטית
ישראלית. *אקולוגיה וסביבה* 12(4).

"לטקסטים כתובים הייתה מאז ומעולם השפעה מכרעת על התפתחות המחשבה... חיבורים הניעו מהפכות תודעתיות וחברתיות"

חיבור בין ראש, לב ויד בשירה אקופואטית ישראלית

31 בינואר, 2022

גיליון חורף 2021 / כרך 12(4)

חזית המחקר

על קצה המזלג

- נדמה שסוגיות של קיימות וסביבה מעולם לא היו כה רלוונטיות לעיסוק במישור הבין-לאומי, הלאומי ואף הפרטי. למרות זאת, רוב הציבור אינו מסגל התנהגות מקיימת, ואינו לוחץ על מקבלי ההחלטות לאמץ פתרונות מתאימים.
- בעוד שפעולות רבות נעשות במטרה להנגיש ידע מדעי לציבור רחב, בין השאר מעל דפי כתב עת זה, יש להכיר בכך שהבנה רציונלית של סוגיה או בעיה אינה דווקא הדרך המיטבית ליצירת חיבור עמוק ואמיתי, מהסוג שמוביל להתגייסות לשינוי.
- מחברי המאמר טוענים ששירה יכולה להיות נדבך בעיצוב אופן ההבנה שלנו את העולם ובגיוס אנשים לצורך הנעה לשינוי. בשירה אקופואטית הדבר נעשה באמצעות יצירת תשתית סינרגית בת שלושה ממדים: שכל, רגש, ופעולה.
- שירה אקופואטית יכולה למלא תפקיד סביבתי-חברתי בהמחשה של בעיות ובהדגמת הרלוונטיות שלהן לחיינו, בחידוד מסרים, בהנעה לפעולה ובהובלת שינויים.

המערכת

תקציר

אקופואטיקה היא שירה שצמחה כתגובה למשבר האקולוגי-אקלימי העולמי, ובמרכזה המצב המתדרדר של הטבע

בשל הפעילות האנושית. מטרת המאמר היא לתאר את האופנים שהשירה האקופואטית פועלת כחיבור בו-זמני בין הממדים: ידע, רגש ופעולה – חיבור שאנו מכנים בשם ראש-לב-יד. באמצעות קריאה במבחר שירים אקופואטיים ישראלים נדגים את ביטוי הידע, הרגש והפעולה שהם מבטאים, ונציג את הפוטנציאל של השירה ככלל ושל השירה האקופואטית בפרט לשמש ערוץ המחבר בין מדע למדיניות, ומניע לעשייה.

מבוא

בעשורים האחרונים, וביתר שאת מתחילת המאה ה-21, חצה המשבר האקולוגי-אקלימי את גבולות מעבדות המחקר, הכנסים האקדמיים והדיונים הפוליטיים אל השיח התקשורתי והציבורי. עם זאת, דומה שהציבור בעולם אינו מתגייס כדי לפתור את המשבר במהירות הנחוצה, שלא לומר שחלקים ניכרים ממנו אדישים לחלוטין לקיומו של המשבר לנוכח בעיות שהן לכאורה בוערות יותר: מלחמות אזרחים, עוני, הפרת זכויות אדם ועוד. בתוך כך עולות השאלות מהו חלקן של האומנויות בכלל ושל השירה בפרט במאבק זה? האם בכלל ניתן לגייס שירה כדי לקדם את השינוי הנדרש? האם שירה יכולה להיות חלק מהתשובה לבעיית ההנעה של אזרחי העולם? האם שירה היא ערוץ לגיטימי או פרקטי לשם הובלת שינויים?

ההבחנה בין אומנות שהטבע ויחסי הגומלין בין האדם לסביבה עומדים במרכזו, לבין אומנות אקולוגית השואפת לקדם מודעות סביבתית ולשמר ולשקם את המשאבים והמערכות האקולוגיות בטבע, עדיין מטושטשת ואמורפית, אך מתעצבת יותר ויותר בשנים האחרונות. כבר בימי קדם היו יצירות שעניינן אקולוגיה, הרבה לפני שהמושג המדעי הוגדר ונוסח. עם זאת, המצב המתדרדר של הטבע, וההבנה לגבי האחריות של האדם למצב ברמה המקומית והעולמית וההכרה בה, לצד תחזיות כמו-אפוקליפטיות באשר לעתידה של האנושות, הובילו להתפתחות של התחום הקרוי אומנות אקולוגית. הן הובילו גם לאפיון שלה כאומנות המגיבה למשבר העולמי ומבטאת חששות מפני העתיד הלוט בערפל של האנושות, ולעיתים אף קוראת לשינוי באופן מפורש [7,9]. בו-בזמן, מתחדד ההבדל בין ההשפעה של המדען לבין זו של המשורר. המדע והשירה מבקשים שניהם לפענח את העולם, אך להבדיל מהמדע, השירה יוצאת מתוך רגש ופונה אל הרגש.

בשירה אקופואטית הרגש פועל בשני כיוונים: המשורר מביע בשיר את רגשותיו, ומנגד הוא מפעיל רגש אצל הקוראים. הדגש הוא על רגש שמתמקד בהיבט האקוצנטרי, המעמיד במרכז את הטבע על כלל מרכיביו הדוממים והחיים | צילום: דודו אדם

שלושת ממדי הפעולה של שירה אקופואטית

שירה אקופואטית היא זרם שצמח בסוף שנות ה-60 ובתחילת שנות ה-70 של המאה ה-20, במקביל להתפתחות הפילוסופיה והמחקר בתחום האקולוגיה [6], וכביטוי למאבק נגד הכיבוש של הטבע על-ידי החברה האנושית [4]. לאורך השנים עלו הגדרות שונות ואפיונים שונים לשירה אקופואטית, הנעים בין שירת טבע חדשה לשירת מחאה אקולוגית [3]. עם זאת, יותר ויותר מחקרים ביקשו לייחד את השירה האקופואטית משירת טבע לירית, והגדירו אותה כשירה שנוכח בה יסוד אקופואטרי בצורה דומיננטית ומובהקת, המתבטא גם בהתייחסות למצב העגום של הטבע וגם בהתייחסות להיבט של סביבתנות. לאחרונה הצענו מודל לאפיון של שירה אקופואטית כינינו אותו "המודל המשולש", והדגמנו אותו באמצעות שירה ישראלית [2]. על פי מודל זה, שירה אקופואטית צריכה לפעול בזמנית בשלושה ממדים: ממד הנושא – המציב במרכז השיר את מצבו המתדרדר של הטבע ואת יחסי הגומלין בין האדם לבין הסביבה; ממד השפה – הבוחן את הלשון, אוצר המילים, השדות הסמנטיים, המבנים ועמדת הדובר בנוגע למשבר האקולוגי-אקלימי; ממד הפעולה – המבטא קריאה לפעולה ולשינוי ברמה האישית או הציבורית. כך למשל, השיר "איִבִּיקוס" מאת אלעד זרט (2020) עוסק ברמת הנושא בשוד אוצרות טבע ובפרט באסדות הגז לחופי ישראל, שמוביל לפגיעה בטבע ולחורבן: "הם דָּבְרוּ עַל צְמִיחָה וְעַל נוֹבֵל אֲנָג'י, אֲבָל אֲנִי קָאִיתִי אֶת צֶבֶר הַיָּם מֵת נֶסְחָף אֶל הַחוֹף", והשיר "על שפת הירקון" (2011) מאת מרדכי גלדמן מבכה את זיהום הירקון: "נִחַל מְרַעֵל חוֹצָה אֶת עֵינֵינוּ / נִחַל מְרַעֵל". שני השירים מתייחסים להשפעתה הקשה של הפעילות האנושית על הסביבה הטבעית, ובכל פעם מייצג מקרה פרטי את המשבר הסביבתי הגדול. גם ממד השפה בשירים אקופואטיים מבטא באופן בולט עולמות תוכן של אסונות סביבתיים, מקומיים או גלובליים, ואת הפגיעה של האדם בסביבה. בשיר "כמה מילים על הנייר" (1985) כותב אבנר טריינין על תהליך ההפיכה של עץ לנייר, ועל ההשפעה שלו על הסביבה, ובוחר במקצב חותך ובחריזה שמדמים בקצב של סֶקֶטוֹ את התהליך עצמו ואת ההרס הטמון בו: "כֶּמָּה מִלִּים עַל הַנִּיר, בְּעֶצֶם עַל הַעֲצִים / וְכָה שְׁנַעֲשֶׂה בָּם, קְלוֹמֵר עַל הַכְרִיתָה / עַל הַגְרִיסָה, עַל הַעֲסָה". טריינין כותב, כמובן, בטון אירוני את השיר שלו עצמו הנכתב בפועל על גבי נייר, ובאמצעותו הוא מקוּן על תעשיית הנייר בהפוך על הפוך, כפי שמתבטא בפתיחה הדו-משמעית "כמה מילים על הנייר". בשיר "נחל יהודה" מאת יובל ששון (2020) מתואר הפער בין העבר, אז קפץ אל בריכת מפל היהודה, לבין ההווה, כאשר מוצב במקום סולם למען טיפוס נוח ובטוח של המטיילים. ברם, הצבת הסולם פוגמת בטבע הבראשיתי ומהנדסת אותו:

"היום"

יש

שם

סֶלֶם –

שורות השיר הקצוצות המתארות מבחינה גרפית את צורת הסולם גם מבטאות את הארגון המלאכותי של הטבע בשמורה, ובכך גם את מחאת הדובר לנוכח התערבות זו. בממד הפעולה נמצא שירים אקופואטיים המביעים פעולה של הדוברים. בשיר "החצבים" (2018) מאיה ויינברג כותבת: "עָלִי לְמַהֵר וּלְסִפֵּר / בְּשִׁבְחֵי הַחֲצָבִים / טָרָם יִנְקֶף הַזֶּמֶן" ומעצימה את תחושת הדחיפות שלה לתאר את הטבע לפני שהוא משתנה, לא רק מפני שהעונה מתחלפת, אלא גם מפני שהשטחים הפתוחים שצמחי בר צומחים בהם הולכים ונעלמים. מבחינה זו פעולת התייעוד בכתב באמצעות שיר של טבע נכחד היא פעולה לשם שימורו, והדוברת נוטלת אותה על עצמה. שירים אחרים, כגון "בלגונת הקרחונים" של גליה וורגן (2020), קוראים לפעולה של הקורא: "אֲבָל אִם אַתְּ מוֹכֵנָה לְשִׁבְתָּ קֶצֶת / בְּשִׁקְטֵי מְחִלָּה / עַל הַחֲצֵץ הַכָּהָה וְהַקָּר / תוֹכְלִי לְשַׁמֵּעַ אֶת כָּל קִרְחוֹנֵי הָעוֹלָם / מִפְּשִׁירִים טֶפֶה אַחֵר טֶפֶה / אֶל הָאֵין". וורגן פונה אל נמענת אלמונית, אפשר שזו היא עצמה, ומזמינה אותה להתבונן, להקשיב, להבין את גודל האסון של המסת הקרחונים בשל משבר האקלים. הנה כך, שירה אקופואטית תביע באמצעות הנושא, הלשון והפעולה עמדות ערכיות ועולמות רגשיים שלמדע אין אפשרות לבטא.

"איננו שונים בהרבה מארי-הים הפרנזי / או מן השקנאי או מן הפלמינגו; / כשהתנאים אינם נוחים עוד, או / כשהדגה דלה, אנו נעשים תוקפניים. / הנקבות מתקבלות סביב איזה / גבר, זכר אלים וקולני, / האמצעים פורחים משם ומהגרים / אל ארץ חדשה, אל נחלה נוחה יותר / או שוממה" – מתוך: מיכל זק, "הקורמורן קצוץ הכנפיים"

המערך הקוגניטיבי, הרגשי וההתנהגותי של שירה אקופואטית

במאמר זה אנו מבקשים להתקדם מעבר להגדרה הפורמלית הלשונית של השירה האקופואטית, להציע בחינה של המערך הקוגניטיבי, הרגשי וההתנהגותי שהשירה האקופואטית יכולה להציע, ולהדגים אותו באמצעות שירה אקופואטית ישראלית. לשם כך נציע להתייחס לשלושה ממדים שאנו שואלים מתוך מדעי הרוח והחברה [5]. אנו טוענים ששירה אקופואטית מבטאת אמנם את עמדת המשורר, אך בד בבד היא פועלת על הקורא בשלוש דרכים במקביל: ראש – לב – יד, כלומר היא מחברת בין ידע – רגש – פעולה [8]. במובן זה היא פועלת כמו כל שירת מחאה או שירה פוליטית.

ממד הראש

ממד הראש מתייחס לידע ולהבנה. ממד זה מציין את העובדה שמשוררים אקופואטיים מביעים בשירה רמות שונות של ידע על אודות המשבר האקולוגי ואחריות האדם למשבר, ידע ספציפי או כללי בהיבט המקומי או העולמי. לדוגמה, בשיר "הקורמורן קצוץ הכנפיים" (2020), כותבת מיכל זק: "אנו יורדים אל הארץ לחזור / בקורמורן קצוץ הכנפיים; / מוטציה מזוהה של הטבע / שזכתה לעדנה." כלומר היא מתמקדת במין מסוים, על מאפייניו הייחודיים, ומשתמשת במילה מדעית מובהקת המתארת אותו: מוטציה. בהמשך היא מונה מינים נוספים בטבע, מתארת את ההתנהגות שלהם, ומחברת בינם לבין האדם, כאחד המינים ממגוון המינים: "איננו שונים בהרבה מארי-הים הפרנזי / או מן השקנאי או מן הפלמינגו; / כשהתנאים אינם נוחים עוד, או / כשהדגה דלה, אנו נעשים תוקפניים. / הנקבות מתקבלות סביב איזה / גבר, זכר אלים וקולני, / האמצעים פורחים משם ומהגרים / אל ארץ חדשה, אל נחלה נוחה יותר / או שוממה". לעומת זאת, אלעד זרט, בשירו "הלב" (2020), מרחיק לצפון הרחוק, ומתאר דוב קוטב לבן רעב המחפש אחר אוכל ולבסוף מת, כסמל לפגיעה בבתי הגידול של החיות בשל הפעילות הישירה של האדם, למשל ציד, או בשל פעילות עקיפה שגורמת לשינוי האקלים, ומסיים בפרט מדעי שמחבר בין התוכן של השיר והאימאז' המרכזי שלו לבין המדע: "רק רחש הקריסה של / כפת הקרח / במערב גרינלנד". בשיר "כנרת" (2011), שבמרכזו הכינרת על מצבה המתדרדר מבחינת המפלס היורד ואיכות המים המתדרדרת, נאחזת סבינה מסג במדע באופן מדויק ומפורט יותר, ומצטטת אזכור מדעי מהספר "כל ארץ נפתלי" [1]: אם נכון שגאגמים מזדקנים / ואת "תופעה צעירה יחסית עם תהליך בליה מואץ" / כמו שקראתי / ב"כל ארץ נפתלי". מסג אף ממשיכה ומשתמשת במידע מדעי בזה שהיא יוצרת אנלוגיה, שהיא גם מדעית, בין הכינרת לבין החולה, שהוא כמו כליה בגוף האדם, ורומזת להשפעת ייבוש הביצות בעמק החולה על איכות המים הנכנסים לכינרת, אך גם מתארת פעולה שתוביל לשינוי: "אני אחפר לך מחדש את ים החולה! / שישנן שוב את המים כמו בליה". אמוץ דפני הוא משורר ופרופ' לבוטניקה, המתייחס ברבים משיריו לתיאור בוטני של צמחים, על מאפייניהם, תפקודם ושימושיהם. בשירו "שרף" (2008) הוא משתמש בידע מדעי כדי לתאר את תהליך השרפה של עץ אורן, בשרפה הגדולה בכרמל בשנת 1989: "באגלי שרף / מלבי אש, ואת התקווה הבוטנית

שמסתתרת דווקא בהריסות: "מצע האפר העשן / לא לשוא / הדור הבא / ידשן."

חזירי בר ברחבת מרכז רפפורט לתרבות ואמנות, במרכז הכרמל בחיפה, יוני 2021. "אין להם מקום קבר בארץ הבטון", כתבה אגי משעול בשיר "עקבות חזירי הבר" | צילום: [יאיר גיל](#)

ממד הלב

ממד הלב מתייחס לרגש. בשירה אקופואטית, כמו בכל שירה, הרגש הוא דו-סטרי: המשורר מביע בשיר את רגשותיו, ומנגד הוא מפעיל רגש אצל הקוראים, והדגש הוא על רגש שמתמקד בהיבט האקופואטרי, המעמיד את הטבע על כלל מרכיביו הדוממים והחיים במרכז, ולא בהיבט האנתרופוצנטרי שמעמיד את האדם במרכז. השיר "עקבות חזירי הבר" מאת אגי משעול (2004) עוסק בפלישה של האדם לשטחים פתוחים וטבעיים לטובת החקלאות. ניכוס השטחים, הפוגע במגוון הביולוגי המקומי שחזירי הבר מסמלים אותו, והקונפליקט בין פיתוח לשמירת טבע מודגשים בשיר: "אין להם מקום קבר בארץ הבטון", ומשעול מתייחסת ישירות לעובדה שהאדם לא רק חומס את בית הגידול של בעלי החיים אלא גם נלחם בהם, כך שהם צריכים להימלט "מרוכי הצידים". מנגנון יצירת ההזדהות של השיר פועל מתוך כך שהדוברת מגוננת על חיות הבר במקום על עצמה: "ואלהים שיען ויעמיק את מאורותיהם". השיר "הכחדה" מאת מיה טבת דיין (2018), עוסק בהכחדה השישית, דהיינו בהתדלדלות המינים בטבע בעקבות פעולותיו של האדם, אם באופן ישיר על ידי ציד, ואם בעקיפין בשל פגיעה בשטחים טבעיים לטובת חקלאות או עיור או בשל שינוי האקלים. טבת דיין מעצבת קונקרטיזציה של ההכחדה באמצעות מיקוד בקרנף אחד, הקרנף הלבן האחרון על פני כדור הארץ, ובגבר של אישה אחת. "מת הקרנף הלכן האחרון". או כפי שהיא מדיגשה: "שלעולם לא יולד כמוהו, לכן לעולם לא ימות". היא גם מפרטת את הסיבות למותו של המין הספציפי הזה: "גזע נכחד / נצוד כדי ליצר מהקרן שלו אבקה / לעדוד זקפה". בסופו של דבר נוצרת בשיר אירוניה בין היכחדות הקרנף, שלפי האמונה העממית אמור לסייע בפרייון, לבין חוסר היכולת של בני הזוג לממש את הפרייון הזה בהווה, בניגוד לתשוקה הפראית שהייתה ביניהם בעבר: "גבר ואשה התחברו בו כדי לעבר בגופם / היסטוריה חזקה ופראית". היכחדות הקרנף היא לפיכך מטפורה להיכחדות המין האנושי. הזעזוע הרגשי שיוצרת המטפורה ונבואת המוות שהיא נושאת, יוצרים חיבור בין בני האדם לבין הטבע, ומראים שאובדן שיווי המשקל ביניהם קריטי לעתיד. בשיר "כל עץ נכרת" מאת נועם דרומי (2020), המשורר מעורר רגש בכך שהוא עורך אנלוגיה בין יערות לבין הריאות בגוף האדם, שעל פיה כריתת יערות משמעה חוסר חמצן, כלומר מוות: "כל עץ נכרת / זו נשימה נחסרת". מערכת החסון של צבא השלום / שלנו / נחלשת.

ממד היד

ממד היד מציין את הקריאה לפעולה או את הזרז הנדרש כדי לקיים הנעה לפעולה. ממד היד הוא למעשה התוצאה הנרקמת לאחר שממד הראש וממד הלב הופנמו ופעלו את פעולתם. בשיר "אין לעץ מי שידבר בעדו" (2020) דפנה שמשוני מציגה כבר בהתחלה את התכלית של השיר: "אין לעץ מי שידבר בעדו", והיא באה לתקן זאת, דהיינו להיות לו לפה ולתת לו קול. בשיר אחר, "גלים שחורים", של אורי קיטה (2021), מתואר אסון הזיהום הימי בזפת לאורך חופי ישראל, ומתוארת הלכה למעשה מחאת פעילי סביבה בשטח שהיא עצמה מחאה מילולית בדומה למה שעושה המשורר: "קיר בטון בחוף / מישהו כתב בצפת / קאקמה". ובשיר "לואיה" (2021) של מירלה משה-אלבו, הדוברת פונה אל הנמענת וקוראת לה לפעול: "את צריכה לשאת פרחים, / אהובי צופיות

פרופ'ר. / אהבה, חשים בה.

סיכום – הפוטנציאל של שירה אקופואטית להניב שינוי תודעתי

פתחנו בשאלה אם שירה יכולה או צריכה להוביל שינויים חברתיים בעולם הממשי. ההיסטוריה של הרעיונות מלמדת שלטקסטים כתובים הייתה מאז ומעולם השפעה מכרעת על התפתחות המחשבה. "פואטיקה" של אריסטו, "תשעים וחמש התזות" של מרטין לותר, "על החירות" מאת ג'ון סטיוארט מיל, "הקפיטל" מאת קרל מרקס, "המין השני" מאת סימון דה בובואר ו"האביב הדומם" מאת רייצ'ל קרסון – כולם חיבורים שהניעו מהפכות תודעיות וחברתיות. גם מקומה של הספרות לא נפקד בשדה האקטיביסטי. "אלטנוילנד" מאת בנימין זאב הרצל המחיש את הרעיון הציוני, "אוהל הדוד תום" מאת הרייט ביצ'ר סטו היה אחד הטקסטים שהולידו בעקיפין את מלחמת האזרחים בארה"ב, "אל תיגע בזמיר" מאת נל הרפר לי נחשב לאחד ממובילי המחאה האפרו-אמריקאית לשוויון זכויות במחצית השנייה של המאה ה-20, ו"קורות חי" מאת הלן קלר זעזע את העולם והביא אנשים להבין יותר את עולמם של אנשים בעלי צרכים מיוחדים. דוגמה נוספת ניתן למצוא בתחום השירה, ביצירה האפית "ארץ הישימון" מאת ט"ס אליוט, שנחשבת לאחת השירות החשובות של המאה ה-20, ובמרכז עומדת סוגיית ההתפוררות של הציוויליזציה המודרנית שהובילה למלחמת העולם הראשונה, וההתפכחות של הדור לאחר המלחמה. שירה אקופואטית הולכת ונכנסת כעת לתוך תפקיד זה, של חיבור נכון ומשמעותי בין ראש, לב ויד באמצעות הספרות – חיבור שיש לו פוטנציאל להניב שינוי תודעתי ולהציל את מה שעוד ניתן.

סדנת כתיבה בטבע. ערד, 2021 | צילום: לילך גליל

הלכה למעשה

שירה לירית ככלי מחאתי | ד"ר רויטל גולדשמיד, אקטיביסטית ומשוררת:

בשירה אקופואטית הסביבה נמצאת מחוץ לאזור הנוחות שלה (בדרך כלל בסערה ובשינוי הרסני), וכאשר אקופואטיקה מבקשת לקרב בין הסביבה לאדם – היא מנסה לערער גם את האדם ולהוציא אותו מאזור הנוחות הפסיבי שלו כקורא. בדומה לאקופואטיקה, גם מחאות סביבתיות מבקשות להפגיש בין האדם לסביבה, ועושות לא אחת שימוש בשירה לירית ככלי כדי להוציא את האדם מאזור הנוחות הפסיבי כמתבונן מהצד, ולגרום לציבור "לצאת לרחוב" ולהשתתף באופן פעיל במסר ובמחאה.

באשר לשירה לירית מחאתית, לא מדובר בשירה אקופואטית גבוהה או במסרים מורכבים, אלא בקריאת סיסמאות בעלות מסר ישיר, קצר וקליט, בשפה פשוטה, שיש להן מקצב וחריזה ולעיתים גם לחן. הסנכרון הלירי אצל קבוצת מוחים, ששרים בקול אחד וקוראים את אותן הסיסמאות באותו הקצב, יוצר גם אפקט רגשי-סינרגי הגורם להזדהות חזקה יותר עם המסרים, בדומה לאופן שדגל מתנופף בזמן שירת ההמנון מעורר פטריוטיות.

כך, שימוש בשירה לירית ככלי מחאתי מסייע לעורר את הציבור ולהגביר את מעורבותו, ומשרת את המוחים במיקוד המסר המועבר לתקשורת ולמדיה החברתית; גם אקופואטיקה יכולה להוות השראה לעוסקים ולמעורבים בתחום השמירה על הסביבה, בין אם הציבור שלהם לתחום הוא בממד הרגשי או השכלתני.

מקורות

1. הירשברג ח"י ואבירם י. תשכ"ד. כל ארץ נפתלי – הכינוס הארצי הכ"ד לידיעת הארץ. ירושלים: החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה.
2. טוהר ו וולפסון ע. 2021. כיצד ניתן להגדיר שירה אקופואטית? *עיתון 77* 421: 45–42.
3. מסג ס. 2017. אקו-פואטיקה. בתוך: *אקולוגיה וסביבה* 8(3): 68–70.
4. Bryson 2002. *Ecopoetry: A critical introduction*. Salt Lake City (UT): University of Utah Press.
5. Gazibara S. 2013. "Head, heart and hands learning" – A challenge for contemporary education. *The Journal of Education, Culture, and Society* 4(1): 71-82.
6. Gifford T. 1995. *Green voices: Understanding contemporary nature poetry*. Manchester: Manchester University Press.
7. Shoptaw J. 2016. Why Ecopoetry? *Poetry* 207(4): 395-408.
8. Singleton J 2015. Head, heart and hands model for transformative learning: Place as context for changing sustainability values. *Journal of Sustainability Education* 9(3): 171-187.
9. Walton S. 2018. *Ecopoetry in Companion to environmental studies*. London: Routledge.

רשימת השירים המצוטטים

- מרדכי גלדמן, "על שפת הירקון", 2011. בתוך: *עיתון 77* 357–358: 7.
- אמוץ דפני, "שרף", 2008. בתוך: היום הארוך בשנה. בנימינה: הוצאת הר-יער.
- נועם דרומי, "כל עץ נכרת", 2020. בתוך: מסג ס (עורכת). קומפוסט. הוצאת כליל מקום.
- מאיה ויינברג, "חצבים", 2018. בתוך: עיר ותנוחת ההר. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- גליה וורגן, "בלגונת הקרחונים", 2020. בתוך: מסג ס (עורכת). קומפוסט. הוצאת כליל מקום.
- מיכל זק, "הקורמורן קצוץ הכנפיים", 2020. בתוך: מסג ס (עורכת). קומפוסט. הוצאת כליל מקום.
- אלעד זרט, "איביקוס", 2020. בתוך: שומדבר לא ישתווה. הוצאת אפיק.
- אלעד זרט, "הדב", 2020. בתוך: שומדבר לא ישתווה. הוצאת אפיק.
- מיה טבת דיין, "הכחדה", 2021. כדי להסתדר עם המצב. הוצאת מוסד ביאליק.
- [ראו גם *קריאה בשיר* במדור שירת הסביבה, בעריכת עדנה גורני. *אקולוגיה וסביבה* 9(4)]
- אבנר טריינין, "כמה מילים על הנייר", 1985. אוקלדוס: שירים. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- [ראו גם *קריאה בשיר* במדור שירת הסביבה, בעריכת עדנה גורני. *אקולוגיה וסביבה* 11(2)]
- מירלה משה-אלבו, "לואיזה", 2021. בתוך: ארמון הטרמיטים. הוצאת עיתון 77.
- אגי משעול, "עקבות חזירי הבר", 2004. מבחר וחדשים. ירושלים: מוסד ביאליק, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- [ראו גם *קריאה בשיר* במדור שירת הסביבה, בעריכת עדנה גורני. *אקולוגיה וסביבה* 8(4)]
- סבינה מסג, "נכרת", 2011. בתוך: *עיתון 77* 357–358: 6.

- אורי קיטה, "גלים שחורים", אקולוגיה וסביבה 12(1).
- דפנה שמשוני, "אין לעץ מי שידבר בעדו", 2020. בתוך: מסג ס (עורכת). קומפוסט. הוצאת כליל מקום.
- יובל ששון, "נחל יהודה", 2020. בתוך: מסג ס (עורכת). קומפוסט. הוצאת כליל מקום.

קריאה נוספת

גיליון מיוחד הכולל שירים אקופואטיים ישראלים ומתורגמים לצד כמה רשימות בנוגע לשירה אקופואטית.

מסג ס (עורכת). 2011. [אקופואטיקה: גיליון מיוחד](#). עיתון 77 358-357.

מאמר המציג תפיסה חדשה להגדרת שירה אקופואטית באמצעות "מודל משולש" שמתייחס לשלושה ממדים בשיר: נושא, לשון ופעולה.

טוהר ו וולפסון ע. 2021. [כיצד ניתן להגדיר שירה אקופואטית?](#) עיתון 77 421: 45-42.